

เด็กในสมัยประชาธิปไตย (2517-2519)

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 กักับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้นถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่มีความสำคัญอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ทางการเมืองไทย ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองจากระบบอำนาจนิยมไปสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยมีการลุกฮือขึ้นของพลังมวลชนเพื่อทำการโค่นล้มรัฐบาลทหารผู้ทำการปกครองบริหารประเทศในเวลานั้นเป็นตัวผลักดันการเปลี่ยนแปลง ซึ่งนอกจากจะส่งผลโดยตรงในทางการเมืองการปกครอง สังคม และวัฒนธรรมแล้ว ก็ยังมีส่งผลต่อการกำหนดความคาดหวัง และความต้องการของรัฐบาลที่มีต่อเด็กอีกด้วย

การแสดงออกซึ่งการใช้อำนาจตามอำเภอใจในการแก้ไขปัญหาทางการเมืองของรัฐบาลทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำรัฐประหารของคณะทหาร เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2514 และการใช้ความรุนแรงทางการเมืองในกรณีการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ได้ทำให้สังคมเกิดความไม่พอใจในกลุ่มผู้ปกครองบริหารประเทศอย่างมาก ประกอบกับการที่นำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของขบวนการนิสิตนักศึกษา โดยที่ได้อิทธิพลและการสนับสนุนจากบรรดานักคิด นักเขียน และสื่อมวลชนต่างๆ ส่งผลให้ขบวนการนิสิตนักศึกษาประสบความสำเร็จในการรณรงค์ เรียกร้องทางการเมือง และได้รับความเชื่อถือจากประชาชน จนกระทั่งสามารถระดมพลังมวลชนต่อต้านโค่นล้มรัฐบาลทหารลงได้

กระบวนการสั่งสมทางความคิดและกิจกรรมเคลื่อนไหวที่เติบโตทีละน้อย จนก่อตัวกลายเป็นพลังในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้น นอกจากส่งผลท้ายที่สุดเป็นการล้มล้างอำนาจรัฐบาลอำนาจเผด็จการลงแล้วนั้น ยังก่อให้เกิดพลังการแพร่กระจายความคิดในเรื่องเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และประชาธิปไตยออกไปอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ใหม่ ๆ นักศึกษาได้รับการยอมรับจากรัฐบาลและชนชั้นนำ ให้มีสิทธิเสรีภาพและมีบทบาทสูง เพราะนักศึกษา มีบทบาทที่เห็นได้ชัดในการทำให้การโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการเป็นไปได้²

¹ศึกษาอ่านเพิ่มเติมได้ในงานของ พยงค์ อัครพิชยนต์, "มูลเหตุของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516," (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

²พิทยา ว่างกุล, บรรณาธิการ, ประชาภิวัฒน์: บทเรียน 25 ปี 14 ตุลา (กรุงเทพฯ: โครงการวิถีทรรศน์, 2541), หน้า 100.

การตื่นตัวในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพที่เกิดขึ้นภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคมนี้ได้ทำให้ ขบวนการนักศึกษา มีบทบาทอย่างมากท่ามกลางกลุ่มพลังทางการเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น โดยบทบาทของขบวนการนิสิตนักศึกษานี้ จะเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิทธิและผลประโยชน์ให้กับประชาชน มีความต้องการที่จะปรับปรุงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ตลอดจนต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ประชาชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม ซึ่งประชาชนโดยทั่วไปก็ได้ให้การยอมรับ และเห็นความสำคัญในบทบาทของนิสิต และนักศึกษา³

สิ่งนี้สามารถเห็นได้จากที่สื่อต่างๆ ได้กล่าวชื่นชมการกระทำของนักเรียน นิสิต และนักศึกษาว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อเหตุการณ์นี้

"เมื่อพิจารณาถึงความร่วมมือของบุคคลต่างๆ ที่เข้าร่วมเหตุการณ์ครั้งนี้จะเห็นได้ว่า บรรดาบุคคลดังกล่าวส่วนมากมักจะเป็น นิสิตนักศึกษา และนักเรียน การต่อสู้ในครั้งนี้ได้ชี้ชัดให้เห็นถึงความรับผิดชอบและความรักของเยาวชนที่มีต่อประเทศชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี จึงเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า "ประชาธิปไตย" "รัฐธรรมนูญ" และความเจริญของบ้านเมืองในปัจจุบันนั้น "เยาวชน" คือ ส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดส่วนหนึ่งในการสร้างสิ่งดังกล่าว... "ประชาธิปไตย" ในครั้งนี้ขึ้นมาด้วยเลือดและเนื้อของบรรดา "เยาวชน" ผู้มีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง เพราะฉะนั้นควรจะให้เยาวชนเหล่านั้น ได้มีสิทธิ เสรีภาพ ในการเรียกร้องสิ่งที่เขาต้องการบ้าง"⁴

ดังนั้นพลังของการมีส่วนร่วมของนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ความสนใจของประชาชนที่มีต่อเหตุการณ์ รวมทั้งการตื่นตัวทางความคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตยในขณะนั้น ได้มีส่วนส่งผลอย่างยิ่งต่อการแสดงความคิดเห็นและท่าทีของรัฐบาลที่มีต่อเด็กรวมทั้งนิสิตและนักศึกษาที่ถือได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์ครั้งนี้ รัฐบาลได้ให้การยอมรับในบทบาทของเด็กนักเรียน นิสิตและนักศึกษาในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น ได้เปิดโอกาสในการแสดงความคิดเห็น และแสดงออกมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลยังคาดหวังให้เด็กนักเรียนนิสิตและนักศึกษาอื่นๆ ได้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการเรียกร้องประชาธิปไตยด้วย

ในประเด็นเรื่องความต่อเนื่องของรัฐบาลนั้น รัฐบาลในช่วงนี้จะมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจร คือเป็นรัฐบาลช่วงสั้นๆ มีทั้งมาจากการ

³ คณิงนิตย์ ตั้งใจตรง, "ความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมของขบวนการนักศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ.2516-2519: ศึกษากรณีศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

⁴ สยามรัฐ (31 ตุลาคม 2516).

แต่งตั้ง และเลือกตั้ง นอกจากจะขาดความต่อเนื่องของรัฐบาลแล้วยังขาดเสถียรภาพความมั่นคงด้วย ในระยะนี้ คือ ระหว่าง พ.ศ.2516-2519 มีรัฐบาล 6 ชุด คือ⁵

1. รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ (ชุดที่ 1) เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ถึง พฤษภาคม 2517
2. รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ (ชุดที่ 2) เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2517 ถึง 15 กุมภาพันธ์ 2518
3. รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2518 ถึง 14 มีนาคม 2518
4. รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2518 ถึง 20 เมษายน 2519
5. รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ชุดที่ 1) เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2519 ถึง 25 กันยายน 2519
6. รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ชุดที่ 2) เข้ารับตำแหน่งเมื่อวันที่ 25 กันยายน 2519 ถึง 6 ตุลาคม 2519

ความคาดหวังของรัฐบาลที่มีต่อเด็ก

เด็กกับพลังความสามัคคี

รัฐบาลได้พยายามแสดงให้เห็นความสำคัญของความสามัคคี ซึ่งถือได้ว่าเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ โดยได้ยกกรณีของเหตุการณ์ 14 ตุลา ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นตัวอย่างของพลังความสามัคคี ดังนั้นในคำขวัญวันเด็กประจำปี พ.ศ.2517 จึงมีว่า "สามัคคีคือพลัง"⁶ แม้จะเป็นคำขวัญที่สั้นแต่ก็ครอบคลุมทุกเรื่องราวความสำคัญของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

รัฐบาลยังแสดงถึงความต้องการในอันที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย ในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพ ดังจะเห็นได้จากในหนังสือวันเด็กประจำปี 2517 นั้น ได้มีบทกลอนซึ่งกล่าวถึง สิทธิของเด็กไทย ไว้ว่า

⁵ชาวนะ ไตรมาส, ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปี ประชาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายการศึกษา, 2542), หน้า 16-17.

⁶คณะกรรมการส่งเสริมศีลธรรมและจิตใจ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, เพื่อเด็กไทย หัวใจของชาติ (ม.ป.ท., 2522), ภาคผนวก หน้า 25.

<p>"1. เกิดเป็นไทยแล้ว ลำบากแน่ตรึกหนักคักดีและสิทธิ์ ต้องรู้คิดนึกเห็นเป็นของเรา อีกห่วงแทนเอกราชไซ้ทาสเขา</p> <p>2. เกิดเป็นไทยแล้วมีสิทธิศึกษาศึกษา ได้รวบรวมอ้างอิงสิ่งสุนทร ความสามารถเรามีเพียงไหน เพิ่มเสริมค่าคุณธรรมความเป็นคน</p> <p>3. เกิดเป็นคนมีสมองเพื่อตรองคิด เมื่อรู้ลึกลึกซึ่งถึงสิ่งใด เขียนแจ้งข้อสังเกตุเหตุผล แสดงทัศนะไว้ด้วยไตร่ตรอง</p> <p>4. เกิดเป็นไทยแล้วสร้างสิทธิมิตรภาพ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ใฝ่สัมพันธ์ กำจัดความเหลื่อมล้ำชั้นต่ำสูง รักกันไว้เถิดหนานานานิยม</p> <p>5. เกิดเป็นไทยแล้วมีสิทธิอิสระ และนบนอบบุคคลควรรูชา ขวัญดำรงคงอยู่รู้ที่พึ่ง อบอุ่นด้วยเสรีมีใจภักดี</p> <p>6. เกิดเป็นไทยแล้วมีสิทธิอิสระ ปรับปรุงความเป็นอยู่ไม่ดูแคลน ทำงานเกิดเกิดมาอย่างเสียสิทธิ์ เพื่ออยู่อย่างสงบสุขทุกพี่น้อง</p>	<p>รักถิ่นแผ่นดินแม่ สามารถอยู่แดนนี้ชั่วชีวิต จึงขอมุงปกป้องด้วยสองแขน สร้างสยามอยู่ตั้งแต่เยาว์ สิทธิเท่าเทียมกันนี้รันดร</p> <p>แสวงหาความรู้ผู้สั่งสอน ทุกชั้นตอนเล่าเรียนเพียรคิดค้น ย่อมเรียนได้เพียงนั้นมุ่งมั่นผล ปรับปรุงตนอยู่รอดตลอดไป</p> <p>ย่อมมีสิทธิ์โดยตรงสิ้นสงสัย ก็พูดออกบอกไปตั้งใจปอง กล้าก้าวพ้นความกลัวที่มัวหมอง ตามทำนองบริสุทธิ์ยุติธรรม</p> <p>อันเอิบอาบไมตรีที่คงมั่น จับมือกันสร้างพลังของสังคม สิ่งชักจูงอคติมิเหมาะสม ชีพชื่นชมชาติชูคู่ดินฟ้า</p> <p>อันอาจจะนับถือศาสนา พระมหากษัตริย์เจ้าเราจงรัก อาจเข้าถึงแก่นธรรมนำเป็นหลัก เสมอภาคประจักษ์ทั่วดินแดน</p> <p>ที่มุ่งสร้างฐานะเป็นปึกแผ่น ไกลไกลแสนได้รับความคุ้มครอง เลือกออาชีพสุจริตกิจทั้งผอง คือสิทธิ์ของประชาชนคนไทยเอ๋ย"⁷</p>
---	---

จากบทกลอนนี้แสดงให้เห็นได้ว่า รัฐบาลมีความต้องการและคาดหวังที่จะให้เด็กตระหนักถึงเรื่องสิทธิและเสรีภาพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย โดยเด็กได้รับรู้ว่ามีสิทธิของตนในประเทศนี้ มีอะไรบ้าง ทั้งนี้ได้มีภาพอธิบายประกอบเพื่อสร้างความเข้าใจอีกด้วย

⁷ คณะกรรมการจัดงานวันเด็กแห่งชาติ, "สิทธิของเด็กไทย," ใน หนังสือวันเด็ก ปี 2517 (กรุงเทพฯ: ส.การพิมพ์, 2517), หน้า 54-56.

นอกจากนี้ยังได้มีการอธิบายถึงเหตุการณ์ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ในหนังสือวันเด็กไว้ด้วยว่าเป็น *วันมหาวิปโยค* ซึ่งเป็นศัพท์ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นครั้งแรกในกระแสพระราชดำรัสแก่ปวงชนชาวไทยในคำวันนั้น และถือได้ว่าเป็นคำที่อธิบายถึงเหตุการณ์ในวันนั้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้นประชาชนโดยทั่วไปจึงได้ใช้ตามเมื่อจะกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ ซึ่งเด็กๆ เองก็คงจะเคยได้ยินและรู้ความหมายของคำๆ นี้เป็นอย่างดีแล้ว^๑ สิ่งนี้แสดงให้เห็นได้ว่านอกจากที่ จะต้องการให้เด็กเห็นความสำคัญสิทธิและเสรีภาพที่ได้มาจากประชาธิปไตยแล้ว ยังต้องการให้เด็กได้รับรู้และเข้าใจถึงเหตุการณ์ในอันที่ทำให้ประเทศได้มีประชาธิปไตย รวมทั้งการมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมด้วย

ทั้งนี้ยังได้มีการออกหนังสือนิทานสำหรับเด็กเรื่อง *วันประชาธิปไตย และวันมหาวิปโยค* ขององค์การคำครุสภา พิมพ์เมื่อ 10 กันยายน 2517 หนังสือทั้ง 2 เล่มนี้เป็นการเล่าเรื่องของการมีส่วนร่วมของเด็กในเหตุการณ์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 โดยมีภาพประกอบ ซึ่งได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการแสดงพลังความสามัคคีของนิสิต นักศึกษา นักเรียนและประชาชน ในการเรียกร้องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

โดยเนื้อเรื่องในหนังสือนิทานสำหรับเด็กเรื่อง *วันประชาธิปไตย* นั้นได้กล่าวไว้ว่า

"13 ตุลาคม ปัดมาถึงโรงเรียนตั้งแต่ 7 โมงเช้า วันนี้เป็นวันที่ปัดต้นเต้านที่สุดเพราะปัดจะทำได้ในสิ่งที่ไม่เคยฝันมาก่อน นั่นคือการที่ปัดและเพื่อนๆ จะเดินขบวนไปชุมนุมประท้วงร่วมกันสถาบันอื่น...พอเพื่อนๆ มาพร้อมกันพวกเราเริ่มตั้งแถวออกจากโรงเรียน ระยะทางจากโรงเรียนของปัดถึงสถานที่ชุมนุมประท้วงคือที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไกลกันพอสมควร แต่วันนี้รู้สึกวาระทางไกลนิดเดียว ปัดและเพื่อนๆ เดินแถวไปร้องเพลงปลุกใจไปด้วย เพื่อช่วยให้จิตใจเข้มแข็งคึกคัก ไม่มีใครบ่นเหน็ดเหนื่อยเลยสักคน ตามข้างทางที่ปัดเดินผ่านจะมีประชาชนอื่นๆ ยืนดูเรียงรายสองข้างทาง มีการวิพากษ์วิจารณ์กันไปต่างๆ บ้างก็จัดหน้า ผลไม้มาให้

เมื่อเดินมาถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนิสิตนักศึกษาและนักเรียนเต็มไปหมด แดดร้อนจัดมากแต่ทุกคนไม่มีใครย่อท้อ ปัดนั่งร่วมกับคนอื่นๆ ฟังพวกพี่ๆ ช่างเข้มแข็ง อดทนจริงๆ ทนต่ออุปสรรคและความยากลำบากมาได้ถึง 5 วัน 5 คืน

นิสิตนักศึกษายื่นข้อเสนอให้รัฐบาลปล่อยผู้ถูกจับกุมโดยไม่มีเงื่อนไข และขอให้รัฐบาลให้คำตอบเวลาเที่ยงตรงแต่พอถึงตอนเที่ยงก็ยังไม่มีการตอบ พวกพี่ๆ จึงตัดสินใจเคลื่อนขบวน ปัดเพิ่งจะเห็นวันนี้เองว่าถนนราชดำเนินที่ว่างว้างขวางนั้นดูคับแคบไปถนัดใจ

^๑คณะกรรมการจัดงานวันเด็กแห่งชาติ, "วันมหาวิปโยค ศัพท์พระราชทานเมื่อ 14 ตุลาคม 2516," ใน *หนังสือวันเด็ก ปี 2517*, หน้า16-18.

ผู้คนที่เต็มไปด้วยความหวังถึงอนาคตที่สดใสแห่งนี้เป็นที่หยุดพักขบวนรถคำตอบจากรัฐบาล ปีนี้รู้สึกว่าการรื้อถอนทุกอย่างยากเหลือเกิน ทุกคนเคร่งเครียดไปหมด

ใกล้เช้าวันที่ 14 ปีติดใจตื่นเมื่อได้ยินวิทยุประกาศว่าเกิดการปะทะกันขึ้น มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตไป... คำวันนั้นมีข่าวประกาศว่าหัวหน้าคณะรัฐบาลลาออก และเดินทางออกนอกประเทศแล้ว เหตุการณ์ต่างๆ จึงเริ่มเข้าสู่ภาวะปกติ... คืนนั้นในหลวงพระราชทานกระแสพระราชดำรัสต่อประชาชนชาวไทยทั่วประเทศ...

15 ตุลาคม 2516 เหตุการณ์สงบลง ปีติดใจสังเกตเห็นว่าทุกๆ คนดีใจและพอใจ คุณพ่อปีติดบอกว่า "บ้านเมืองของเราเริ่มเข้าสู่การปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงแล้ว"...⁹

หนังสือนิทานสำหรับเด็กเรื่อง **วันมหาวิปโยค** ได้กล่าวไว้ว่า

"ผมชื่นสันติ เป็นนักเรียนปีสุดท้ายของโรงเรียนช่างกลแห่งหนึ่ง ผมเป็นผู้หนึ่งที่อยู่ในการชุมนุมเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ตั้งแต่เริ่มจนถึงวันที่ 14 ตุลาคม อันเป็นจุดเริ่มต้นของวันมหาวิปโยคที่ชาวไทยทั้งชาติต้องโคกเคี้ยว และเป็นวันประวัติศาสตร์ที่ผมจะต้องจดจำไปตลอดชีวิต

การชุมนุมคราวนี้เป็นครั้งแรกที่นักเรียนอาชีวะแทบทุกโรงเรียนได้มารวมกัน แม้ว่าพวกเขาจะมาจากต่างโรงเรียนแต่เรามาเพื่อจุดหมายเดียวกัน เราจึงร่วมมือและสามัคคีกันเพื่อให้บรรลุถึงความสำเร็จ ตัวแทนของพวกเราประกาศให้ทุกๆ คนทราบ ว่า "พวกผมเป็นเด็กอาชีวะ เรียนมาน้อยขออยู่หน้าเพื่อใช้กำลังป้องกันพี่ๆ เชื่อว่าพวกผมตาย พวกพี่จะได้ใช้สมองทำงานเพื่อชาติต่อไป"

เวลา 12.15 น. ของวันที่ 13 ตุลาคม เมื่อรถคำตอบจากรัฐบาลที่ให้ปล่อยผู้ถูกจับทั้ง 13 คนไม่ได้ผล ขบวนของนิสิต นักศึกษา นักเรียน จึงเคลื่อนออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่เป็นสถานที่ชุมนุมประท้วงทันที ผู้คนนับแสนพรั่งออกจากประตูมหาวิทยาลัยทั้ง 3 ด้าน เหมือนฝูงผึ้งแตกรัง ผมและเพื่อนๆ ได้รับมอบหมายเป็นหน่วย "ฟันเฟือง" อันหมายถึงหน่วยปฏิบัติการกองลาดตระเวนและเป็นหน่วยคุ้มกัน ต้องทำงานหนักมาก ขบวนของพวกเราไปหยุดที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ฝูงชนขณะนี้แออัดแน่นเป็นประวัติการณ์ ถนนตั้งแต่สนามหลวงถึงสะพานผ่านฟ้าถูกปิดโดยสิ้นเชิง บริเวณอนุสาวรีย์ถูกดัดแปลงเป็น

⁹ องค์การคำครุสภา, หนังสือนิทานสำหรับเด็ก เรื่องวันประชาธิปไตย, พิมพ์เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2517, อ่างใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ, จาก 14 ถึง 6 ตุลา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541).

กองบัญชาการชั่วคราว... จนกระทั่งเวลาประมาณ 21.00 น. จึงมีประกาศออกมาว่ารัฐบาลยอมปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้ง 13 คนแล้ว พวกเขาเปล่งเสียงไชโยออกมาพร้อมกันอย่างกึกก้องเป็นการต้อนรับผลสำเร็จที่เรารอคอย...

ฝูงชนขววนหนึ่งสลายตัวไปทางถนนพระราม 5 แต่ถูกเจ้าหน้าที่สกัดกั้นไม่ให้ผ่านไปให้ย้อนกลับไปในทางตรงกันข้าม... เหตุการณ์อันไม่คาดฝันจึงเกิดขึ้น นั่นคือการปะทะกันระหว่างผู้เดินขบวนกับเจ้าหน้าที่ เหตุการณ์รุนแรงถึงขนาดเจ้าหน้าที่ยิงแก๊สน้ำตาเข้าใส่ฝูงชนจนแตกตื่น วิ่งหนีกันซุกซุน เหตุการณ์ลูกกลมใหญ่โตและร้ายแรงเกินกว่าผมจะคาดคิด...จิตใจของพวกเราขณะนั้นไม่มีคำกว่า "กลัว" อยู่เลย

ขณะที่กำลังเร่งเตรียมการอยู่นั้น ก็ได้ยินเสียงตะโกนว่า "มันมาแล้ว...มันมาแล้ว" ผมหันไปมองพบว่าสิ่งที่ผมกำลังเผชิญอยู่คือ เจ้าหน้าที่พร้อมอาวุธครบมือพร้อมด้วยรถถังจอดจังก้าอยู่ตรงกรมประชาสัมพันธ์ ผมเหสียวกลับมาดูพวกผม ในมือมีแต่ไม้ ก้อนอิฐ ก้อนหิน และมือเปล่า เมื่อพวกเราขยับตัวก็มีเสียงปืนรัวมาจากฝ่ายเจ้าหน้าที่ พอสิ้นเสียงเพื่อนผมบางคนล้มลงกับพื้นเลือดนอง ผมตกใจแทบสิ้นสติ... พยาบาลเห็นคนล้มตายไปต่อหน้า หน้าซีดแทบเป็นลม แต่ไม่มีใครถอยกลับ

เมื่อมีคนบาดเจ็บล้มและตายมากขึ้น พวกเราตัดสินใจยึดรถเมล์ รถกุตัง เป็นเครื่องกีดขวางและเป็นที่ยึดบัง รถถังคันนั้นยังติดตามพวกเราอย่างไม่ลดละ เพื่อนผมคนหนึ่งตัดสินใจขับรถขยะเทศบาลที่ยึดมาได้พุ่งเข้าชนรถถังอย่างแรงเป็นผลสำเร็จ แต่เพื่อนผมถูกยิงบาดเจ็บสาหัส

ในเวลานั้นเฮลิคอปเตอร์ลำหนึ่งบินวนเวียนอยู่เหนือศรีษะ ผมแหงนหน้าขึ้นมองเห็นแสงแวบลงมา คนบนเฮลิคอปเตอร์ยิงกราดมายังพวกเราข้างล่าง...พวกเราถอยหลบมาจนถึงหน้าโรงแรมรอยัล มีฝ่ายเจ้าหน้าที่ถือปืนเดินดาหน้าเข้ามาติดๆ ความแค้นที่พุ่งขึ้นมาจนถึงขีดสุดทำให้ที่คนหนึ่งมาทำร้ายฝ่ายเจ้าหน้าที่ เขาทำด้วยความโกรธ พริบตาที่เขาหันกลับ เขาก็ถูกยิงบาดเจ็บ พวกที่ไม่ถูกยิงรีบล่าเลี้ยงผู้บาดเจ็บไปยังหน่วยพยาบาลชั่วคราว แม้จะบาดเจ็บแต่ไม่มีใครร้องโอดครวญ ทุกคนพูดแต่ว่า "อย่าห่วง...สู้ให้ได้"... มีเสียงปืนรัวกราดมาอีก พวกเราหมอบราบกับพื้น มีเสียงตะโกนว่า "กระสุนหลอกอย่าไปกลัว" ลั่นเสียงตะโกนพวกเราฮือลุกขึ้นวิ่งก็โดนกราดกระสุนมาอีก ผมออกวิ่งและเสียววูบที่ไหล่ ผมล้มลงอย่างแรงและไม่รู้สึกตัวอีกเลย..."¹⁰

¹⁰องค์การคำครุสกา, หนังสือนิทานสำหรับเด็ก เรื่องวันมหาวิปโยค, พิมพ์เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2517, อ้างจาก ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ, จาก 14 ถึง 6 ตุลาคม.

นอกจากที่หนังสือนิทานสำหรับเด็กทั้ง 2 เล่มนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเด็กในขบวนการสร้างและเรียกร้องประชาธิปไตยแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะให้เด็กได้เห็นความสำคัญและพลังของสามัคคีของคนหลายหมู่เหล่า รวมทั้งการมีส่วนร่วมในขบวนการประชาธิปไตยอีกด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นประเด็นที่กำลังอยู่ในความสนใจของสังคมในขณะนั้น

เด็กกับการรวมพลังสร้างชาติ

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แล้วนั้น นักศึกษายังได้ขยายบทบาทของตัวเองไปในปัญหาของสังคม โดยเฉพาะปัญหาความยากจน ของชาวนา ชาวไร่ในชนบท ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาในประเทศไทยรณรงค์เผยแพร่ประชาธิปไตยอย่างกว้างขวางทั่วประเทศในช่วงปิดภาคการศึกษา ปี 2517 โดยส่งนิสิตนักศึกษาจำนวนหลายพันคนออกไปเผยแพร่ความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยแก่ชาวชนบท เพื่อรอกการเลือกตั้งทั่วไปที่จะเกิดขึ้น การออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยนี้เป็นช่วงเวลาพร้อมกับที่นิสิตนักศึกษาได้มีโอกาสสัมผัสกับปัญหาของประชาชนโดยตรง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ถึงปัญหาของความเดือดร้อนของประชาชน

การรับรู้ปัญหาของประชาชนนี้ได้ส่งผลให้นิสิตนักศึกษามีความรู้สึกว่าจะต้องออกไปช่วยแก้ไข ปัญหาของสังคมและประชาชนมากขึ้น ดังนั้นจึงทำให้นิสิตนักศึกษาจำนวนไม่น้อยเข้าไปมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับที่ดินทำกิน ซึ่งการจัดตั้งคณะกรรมการสอบสวนหนี้สินชาวนาชาวไร่ (ก.ส.ส.) ที่เกิดขึ้นในรัฐบาลของนายสัญญา ธรรมศักดิ์นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการผลักดันของนิสิตนักศึกษาในเรื่องนี้ และนิสิตนักศึกษาจำนวนมากก็ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในงานของ ก.ส.ส.¹¹

สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษาชั้นนั้นก็ได้มีกระแสนี้ตัวในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการออกไปรับใช้สังคมด้วยเช่นกัน ได้มีนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครได้รวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มหรือชมรมขึ้นมา เช่น ชมรมคนรักธรรมชาติและสภาพแวดล้อม และแนวร่วมพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น กิจกรรมของนักเรียนเหล่านี้มีลักษณะของการต่อต้านอิทธิพลต่างชาติ โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาแย่งชิงผลประโยชน์ของประเทศชาติ ดังในกรณี เหมโก๋ ที่ถูกมองว่าได้เข้ามากดขี่ขูดรีดคนไทย โดยการนำทรัพยากรธรรมชาติออกไปแต่ให้ค่าตอบแทนที่ไม่คุ้มค่า ทั้งนี้เพราะนอกจากบรรยากาศทางการเมืองจะมีส่วนผลักดันให้นักเรียนเข้ามามีบทบาทและส่วน

¹¹ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ, จากป่าสู่เมือง: การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของนักศึกษาไทย จากปี 2519 (กรุงเทพฯ: สถาบันศึกษาความมั่นคงและนานาชาติ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 90-92.

ร่วมทางการเมืองแล้ว ยังพบว่านิสิตนักศึกษาของมหาวิทยาลัยกลับไปโรงเรียนเดิมของตนและพยายามชักชวนให้นักเรียนรุ่นน้องของตนเข้ามาจับบทบาทในกิจกรรมทางการเมืองด้วย¹²

บรรยากาศของเสรีภาพทางความคิด และการแสวงหาทางออกของสังคมที่ต่างไปจากอดีตนั้นได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและกว้างขวางในหมู่นักเรียน นิสิต และนักศึกษา ดังจะเห็นได้จากการมีหนังสือใหม่พิมพ์ออกมาเผยแพร่อย่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือที่เกี่ยวข้องกับความคิดในแนวทางลัทธิมาร์กซ-เลนิน หรือเหมา จนถึงนวนิยาย หรือวรรณกรรมที่สะท้อนถึงการต่อสู้ของประชาชนในประเทศต่างๆ ลักษณะของหนังสือประเภทนี้จะออกมาในรูปแบบขนาดเล็กที่เรียกว่าหนังสือปกอ่อน หรือ "พ็อกเก็ตบุ๊ก" (Pocket Book) หนังสือเหล่านี้ได้รับการอ่านอย่างแพร่หลายในหมู่นักเรียนนิสิตและนักศึกษาที่ทำกิจกรรมทางสังคมและการเมือง ซึ่งนักเรียนนิสิตและนักศึกษาก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดโดยเฉพาะด้านการเมืองและอุดมการณ์จากหนังสือเหล่านี้¹³

ภายใต้กระแสของความคิดนี้ได้ทำให้นักเรียนนิสิตและนักศึกษาได้เข้ามาต่อสู้ทางการเมืองอย่างกว้างขวาง ดังนั้นกิจกรรมทางการเมืองของนักเรียนนิสิตและนักศึกษาในช่วงระหว่าง 14 ตุลาคม 2516 ไปจนถึง 6 ตุลาคม 2519 นั้น ส่วนใหญ่มักจะเป็นกิจกรรมในเชิงคัดค้านหรือต่อต้านรัฐบาลบริษัทต่างประเทศ ฐานทัพอเมริกา จนถึงการสนับสนุนเรียกร้องความเป็นธรรมของชาวไร่ ชาวนา และกรรมกรผู้ใช้แรงงานต่างๆ ดังเช่นในกรณีที่เข้าไปร่วมทำกิจกรรมของชาวนา สนับสนุนการนัดหยุดงานของกรรมกรเพื่อเรียกร้องค่าแรงงานและสวัสดิการในการทำงาน เป็นต้น¹⁴

ทั้งนี้อาจมีประชาชนส่วนหนึ่งและอาจารย์ถึงรัฐบาลด้วยได้มองว่าการกระทำของนักเรียนนิสิต นักศึกษา และประชาชน ในการที่ไปประท้วง เดินขบวน หรือไฮด์ปาร์ก นั้นเป็นการสร้างปัญหา ความวุ่นวายและความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่สังคม และเห็นควรว่าต้องมีการแก้ไขในเรื่องนี้ด้วย ซึ่งสะท้อนและแสดงให้เห็นได้จากงานศึกษาเรื่อง ปัญหาความไม่สงบในสถาบันอาชีวศึกษา หลัง 14 ตุลา 2516¹⁵

โดยได้กล่าวว่าการพลังของนักเรียน นักศึกษา และประชาชน ได้ถือเป็นพลังสำคัญ ในการชุมนุมประท้วงเพื่อขับไล่ นายกรัฐมนตรี และความล้มเหลวในการประท้วงครั้งนี้ ทำให้มีการตื่นตัวในการเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ และประชาธิปไตยในด้านต่างๆ มีการนัดหยุดงาน ขอรื้อค่าแรง และความยุติธรรมของกรรมกร การต่อสู้เรียกร้องที่ทำกินของชาวนาชาวไร่ และการเรียกร้องสิ่งต่างๆ ของนัก

¹²ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ, จากป่าสู่เมือง: การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของนักศึกษาไทย จากปี 2519, หน้า 94.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-96.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

¹⁵กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, ปัญหาความไม่สงบในสถาบันอาชีวศึกษา หลัง 16 ตุลาคม 2516 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

เรียนต่อผู้บริหารโรงเรียน มีการขับไล่ผู้บริหารและเกิดความไม่สงบในสถาบันการศึกษาต่างๆ ด้วยวิธีต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นความวุ่นวาย และควรที่จะทำการศึกษาค้นคว้าหาข้อเสนอแนะในการวางแผนแก้ไขปัญหาดังกล่าวทั้งระยะยาวและปัญหาเฉพาะหน้า¹⁶

งานชิ้นนี้ได้ทำการสำรวจสาเหตุของความวุ่นวายและการประท้วงที่เกิดขึ้นในสถาบันอาชีวศึกษาทั่วประเทศ และได้จัดทำสถิติของการประท้วงก่อความไม่สงบของนักเรียนอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพฯ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่เดือนมกราคมถึงธันวาคม พ.ศ.2517 ซึ่งจำนวนการประท้วงที่เกิดขึ้นนี้มีทั้งสิ้น 259 ครั้ง¹⁷ งานชิ้นนี้นอกจากแสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมในขณะนั้นว่าได้มีการประท้วงเดินขบวนเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้งแล้ว ยังสามารถสะท้อนให้เห็นว่ามีส่วนหนึ่งของสังคมที่ไม่เห็นด้วยในการกระทำลักษณะดังกล่าวนี้

อย่างไรก็ตามกระแสของประชาธิปไตย สิทธิและเสรีภาพที่มีอยู่อย่างมากในขณะนั้นยังคงให้การยอมรับบทบาทของนักเรียนนิสิตและนักศึกษาในการแสดงบทบาททางการเมืองเหล่านี้อยู่ แต่สิ่งนี้ได้ทำให้รัฐบาลในระยะต่อมา นอกจากต้องการและคาดหวังให้เด็กเห็นความสำคัญในพลังของประชาธิปไตยและเรื่องของสิทธิและเสรีภาพแล้ว ยังต้องการและคาดหวังที่จะให้เด็กเข้าใจว่าในการแสดงออกซึ่งพลังที่เรียกว่าเป็นประชาธิปไตยที่ถือเป็นสิทธิของประชาชนนั้นก็ต้องอยู่ในกรอบประเพณี และระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมและประเทศด้วยเช่นกัน ดังในคำขวัญวันเด็กปี 2518 ที่ว่า *ทายาทของชาติไทย ต้องรวมพลังสร้างชาติ*¹⁸

โดยได้พยายามแสดงและชี้แจงให้เห็นว่าในระยะแรกที่ประเทศก้าวเข้าสู่แนวทางตามระบอบประชาธิปไตยนั้น เด็กและเยาวชน รวมทั้งประชาชน อาจไม่ทราบว่าจะดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติตนอย่างไร ดังนั้นเพื่อให้สังคมและประเทศเป็นไปด้วยความมั่นคงและสงบสุข จึงเสนอแนวทางการปฏิบัติตนให้แก่ทุกคนโดยใช้หลักการแห่งเหตุและผลเป็นการชี้แนะ ดังได้กล่าวไว้ว่า

"พลผู้สัญญาตนส่งเสียงบ่นอกรวาระแห่งการเปลี่ยนแปลง เมื่อตุลาคมก่อน รัศมีสีสรรพ์
เปล่งประกายหยาดย่อยระย้า สว่างไสว กระตุ้นความสำนึกและความเคลื่อนไหวของทุก
ชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชน... ได้รับการกระตุ้นให้ตื่นตัว ให้กันมาพิจารณา
วิเคราะห์ และทบทวนความสำคัญ บทบาท และความรับผิดชอบของตนอย่างจริงจัง

¹⁶ กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, *ปัญหาความไม่สงบในสถาบันอาชีวศึกษา* หลัง 16 ตุลาคม 2516, หน้า คำนำ.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸ "คำขวัญวันเด็ก พ.ศ.2518," ใน คณะกรรมการส่งเสริมศีลธรรมและจิตใจ สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, *เพื่อเด็กไทย หัวใจของชาติ*, ภาคผนวก หน้า 25.

การเปลี่ยนแปลงวิถีแห่งการแสวงหาความสำนึก และการดำรงชีวิตใหม่ เปรียบเสมือนรถโดยสารเที่ยวตามโค้ง รถย่อมโคลง ผู้คนอาจเสียหลักไหลท่ามือแขนกระทบ กระแทกกัน บางคนได้รับความเจ็บปวด โมโห หรือไม่ก็เฉยเมย บ้างก็สนุกสนานด้วยพึงใจและคึกคะนอง...

เช่นเดียวกับความตื่นตัวของเยาวชนยุคดอกประชาธิปไตยเบ่งบาน หลายคนปรี่ปรวมกับความเคลื่อนไหว ฝ้ามองด้วยความหวังและความชื่นชม มากบ้างน้อยบ้างตามอุปนิสัย และพื้นฐานของตน บ้างก็สะทกสะท้านไหวหวั่นและปริวิตกว่าจะอย่างไร... ทำอย่างไรก้าวใหม่ของเยาวชนจึงจะเป็นก้าวที่มั่นคง มีเหตุผล สร้างสรรค์ ยังผลให้ความปิติแก่คนถ้วนหน้า ทั้งตนเอง เพื่อนฝูง ครูอาจารย์ ผู้ปกครอง พ่อแม่ และชาวประชาโดยทั่วกัน... ทำอย่างไรจึงจะบังเกิดความสุข สันติ และปลอดภัยขึ้นในสังคมไทยอย่างสมบูรณ์...หวังว่า "ก้าวใหม่ของเยาวชน" ชาติไทยก้าวไปโดยมีเหตุผล และปลอดภัย"¹⁹

ดังนั้นในเรื่องของสิทธิ และเสรีภาพ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญตามแนวทางของประชาธิปไตย จึงต้องมีการอธิบายและแสดงให้เห็นเข้าใจว่าที่ถูกต้องนั้นเป็นเช่นไร โดยได้บรรยายไว้ในหนังสือวันเด็กประจำ ปี 2518 ว่า

"ที่ว่าประชาธิปไตยนั้น แท้จริงไม่มีอะไรมาก เราจะทำหรือไม่ทำอะไรก็ได้ ตามใจชอบ ถ้าสิ่งที่เราทำนั้น ไม่รบกวนเบียดเบียนผู้อื่นให้เขาเดือดร้อน

ทุกคนมีสิทธิทุกอย่างเสมอเหมือนกัน ใครจะทำอะไรก็ได้เสมอเหมือนกัน แต่มีกติกาอยู่เพียงอย่างเดียว อย่านำไปล่วงล้ำสิทธิของคนอื่น ทุกคนในระบบประชาธิปไตย...

ทุกคนในระบบประชาธิปไตย จึงต้องมีความรับผิดชอบควบคู่กันไป... เมื่อจะใช้สิทธิก็ต้องคำนึงความรับผิดชอบต่อเป็นเครื่องรังสติไปพร้อมๆ กัน ว่าการใช้สิทธิของเราต้องไม่ไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น"²⁰

และในฐานะประชาชนในระบบประชาธิปไตยนั้นทุกคนจะมีสิทธิเต็มเปี่ยม ดังนี้

1. **สิทธิที่จะเชื่อตามที่ท่านพอใจ** คนอื่นเขาจะเชื่ออย่างไรก็เป็นสิทธิของเขาจะไปว่าตำหนิติเตียนไม่ได้

¹⁹คณะกรรมการจัดงานวันเด็กแห่งชาติ, หนังสือวันเด็ก ปี 2518, ก้าวใหม่ของเยาวชน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), หน้าคำนำ.

²⁰คณะกรรมการจัดงานวันเด็กแห่งชาติ, "ที่ว่าประชาธิปไตยนั้น อย่างไร," หนังสือวันเด็ก ปี 2518, ก้าวใหม่ของเยาวชน, หน้า 76-77. (เขียนเน้นตามในหนังสือ).

2. สิทธิที่จะพูดตามความเชื่อ สิทธิที่จะไต่ถาม วิพากษ์วิจารณ์ และถกเถียง
3. สิทธิที่จะวางกฎเกณฑ์หรือแผนของตนเอง ตราบใดที่ไม่ทำให้อื่นเดือดร้อน
4. สิทธิที่จะตั้งกฎเกณฑ์อะไรก็ได้ ตราบใดที่กฎเกณฑ์เหล่านั้นไม่เป็นอันตรายต่อผู้อื่น
5. สิทธิที่จะสร้างชีวิตให้มีความสุข
6. สิทธิในการแสวงหาความสุขสำราญ
7. สิทธิที่จะได้รับฟังเหตุผลอย่างยุติธรรมเมื่อถูกกล่าวหา และได้รับโทษานุโทษอย่างยุติธรรม
8. สิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองป้องกันจากภัยอันตรายนานา
9. สิทธิที่จะได้รับการศึกษาอย่างดี²¹

สิ่งนี้แสดงให้เห็นได้ว่า นอกจากที่รัฐบาลมีความต้องการที่จะให้เด็กนักเรียน และอาจรวมทั้ง นิสิต นักศึกษา และประชาชน เห็นความสำคัญในเรื่องของสิทธิและเสรีภาพแล้ว ยังคาดหวังให้ทุกคนเข้าใจว่าสิทธิและเสรีภาพที่มีนั้นก็มิชอบเขตของสังคมและของประเทศรวมอยู่ด้วย ทั้งนี้ในฐานะประชาชนในระบบประชาธิปไตย จะต้องความรับผิดชอบ คือ²²

1. มีความรับผิดชอบที่จะต้องรู้เรื่องความเป็นไปสำคัญๆ ทุกด้าน ดังนั้นจึงต้องสนใจเหตุการณ์บ้านเมือง
2. มีความรับผิดชอบที่จะต้องออกเสียงเลือกตั้ง และออกเสียงอย่างมีหลักเกณฑ์เหมาะสม
3. มีความรับผิดชอบที่จะต้องฟังเสียงคนฝ่ายน้อย เพื่อประกอบการพิจารณาและตัดสินใจอย่างถูกต้อง
4. มีความรับผิดชอบที่จะต้องพูดความจริง และซื่อสัตย์ต่อคนทุกคน
5. มีความรับผิดชอบที่จะต้องรับใช้ประเทศชาติ ทั้งในยามศึกและยามสงบ
6. มีความรับผิดชอบที่จะต้องร่วมในกระบวนการเมืองและการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และกฎเกณฑ์ที่วางไว้ อย่างไรก็ตามต้องยึดเป็นหลักปฏิบัติ
7. มีความรับผิดชอบที่จะต้องเชื่อฟัง และปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองทุกประการ

สำหรับความรับผิดชอบต่อเรื่องต่างๆ ในฐานะที่เป็นประชาชนคนไทยนั้น อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการเตรียมพร้อมที่จะให้ประชาชนทราบว่าในฐานะที่เป็นคนไทยนั้น ต้องมีความรับผิดชอบที่จะรู้สถานการณ์ของบ้านเมือง ซึ่งในขณะนั้นก็คือ การเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในวันที่ 26 มกราคม 2518²³ ดังนั้น

²¹คณะกรรมการจัดงานวันเด็กแห่งชาติ, "ที่ว่าประชาธิปไตยนั้น อย่างไร", หนังสือวันเด็ก ปี 2518, ก้าวใหม่ของเยาวชน, หน้า 77-78. (เขียนเน้นตามในหนังสือ).

²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

²³ชวนะ ไตรมาศ, ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปีประชาธิปไตย, หน้า 40.

ความรับผิดชอบของประชาชนก็คือการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง นอกจากนี้รัฐบาลยังคงต้องการให้เด็กนักเรียนนิสิตนักศึกษา และประชาชนให้ความสำคัญในเรื่องของการปฏิบัติและยึดถือตามหลักกฎเกณฑ์ต่างๆ รวมทั้งยึดในหลักกฎหมายเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมในกระบวนการเมืองหรือการปกครองนั้นก็ต้องยึดถือปฏิบัติตามกฎได้ที่วางไว้ รวมทั้งยังต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมืองทุกประการอีกด้วย

จากที่ได้กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลได้เริ่มที่จะเห็นว่าพลังของนักเรียนนิสิตนักศึกษาในเรื่องต่างๆ นั้น อาจจะต้องมีการคำนึงถึงความเหมาะสมของการกระทำด้วยโดยพิจารณาจากกฎเกณฑ์ของสังคม หรือกฎหมายของประเทศ กล่าวคือ รัฐบาลนั้นก็ให้ความสำคัญของการแสดงออกตามแนวทางประชาธิปไตย แต่พลังเหล่านั้นก็ต้องอยู่ในขอบเขตกำหนด สิทธิและเสรีภาพนั้นก็ต้องมีขอบเขตของการกระทำด้วยเช่นกัน ในที่นี้อาจพิจารณาได้ว่ารัฐบาลยังคงสนับสนุน "พลัง" ของนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ที่มีเจตนาดีต่อสังคมและบ้านเมือง แต่ก็ต้องการย้าให้ใช้พลังนั้นในทางที่ถูกที่ควร ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น อยู่ในกฎเกณฑ์ของกฎหมายบ้านเมือง

เด็กกับการมีระเบียบวินัย

จากสถานการณ์ทางการเมืองภายนอกประเทศที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อสงครามเวียดนามยุติลงด้วยการล่าถอยของสหรัฐอเมริกา เมื่อเมษายน 2518 ประเทศในอินโดจีนก็ได้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง โดยพรรคคอมมิวนิสต์ก้าวขึ้นสู่อำนาจ²⁴ รวมทั้งแบบอย่างความสำเร็จในการพัฒนาประเทศไปสู่ความก้าวหน้าของสาธารณรัฐประชาชนจีนที่มีการปกครองในระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์เช่นเดียวกันนั้น บรรยากาศเหล่านี้ได้ทำให้กระแสการศึกษาสังคมนิยมในหมู่นักศึกษาเป็นไปอย่างแผ่กว้างและลึกซึ้งมากขึ้น เกิดการคลี่คลายทางความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมของขบวนการนักศึกษาที่มีแนวโน้มไปสู่การยอมรับการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นไปตามแนวทาง "สังคมนิยม" พร้อมกันนี้ก็มีการปรับองค์การเพื่อรองรับการเคลื่อนไหวทางความคิด ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางการเมือง มีการกำหนดวิธีการในการดำเนินการเคลื่อนไหวต่างๆ เช่น การชุมนุม การประท้วง การเดินขบวน การจัดอภิปราย และการเคาะประตู เป็นต้น และด้วยเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในขณะนั้นได้ทำให้ความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาคลี่คลายไปในลักษณะที่ทำหายและก้าวร้าว²⁵

²⁴ สุรชาติ บำรุงสุข, ทหารกับประชาธิปไตยไทย: จาก 14 ตุลา สู่อัจฉริยะและอนาคต (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2541), หน้า 38-39.

²⁵ คณิงนิตย์ ตั้งใจตรง, "ความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมของขบวนการนักศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ.2516-2519: ศึกษากรณีศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย".

สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ภาพของความต่อเนื่องของขบวนการประชาชนหลัง 14 ตุลาคม ในเรื่องของเป้าหมายรัฐธรรมนูญ และประชาธิปไตยนั้นได้แปรเข้าไปสู่พัฒนาการใหม่ กลายเป็นขบวนการประชาชนที่แสดงออกหรือใช้ประชาธิปไตย มีนิสิตนักศึกษา ชาวนาชาวไร่ และกรรมกรลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรม หรือแสดงออกถึงสิทธิของตนมากมาย ต่างฝ่ายต่างจัดกลุ่มองค์กรของตน เคลื่อนไหว กระทั่งประชาชนส่วนหนึ่งรู้สึกว่ามันมากเกินไป²⁶

นอกจากนี้รัฐบาลก็ยังได้เห็นว่าการกระทำของนักเรียนนิสิตและนักศึกษานั้น เกินขอบเขตที่รัฐบาลจะรับได้ ดังนั้นในระยะต่อมาทำที่รวมทั้งการแสดงออกของรัฐบาลที่มีต่อบทบาททางการเมืองของนักเรียนนิสิตและนักศึกษา จึงได้เริ่มที่จะคัดค้าน โดยได้พยายามแสดงให้ประชาชนเห็นว่าการกระทำของนิสิตนักศึกษานั้นมีจุดมุ่งหมายในทางไม่ดี และได้รับการสนับสนุนหรือชักนำจากฝ่ายคอมมิวนิสต์²⁷

ดังจะเห็นว่าได้มีงานศึกษาที่ได้ออกมาตั้งคำถามเกี่ยวกับการกระทำของนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ในการเดินขบวนเรียกร้อง ประท้วง ฯลฯ นั้นว่าสมควรหรือไม่ โดยงานชิ้นนี้ได้เกิดเพราะต้องการศึกษาว่าสำนึกในหน้าที่พลเมืองของเด็กไทยนั้นเป็นอย่างไร และเด็กเหล่านี้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนในฐานะพลเมืองของประเทศมากน้อยเพียงใด เพื่อที่จะได้มีแนวทางในการอบรมเด็กไทยให้รู้จักใช้สิทธิและหน้าที่ของการเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศ ได้เริ่มโครงการศึกษาในปลายปี พ.ศ.2518²⁸ ทั้งนี้ได้แสดงผลของการศึกษาคั้งนี้ไว้ว่า

"การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันทางการเมืองมีผลสะท้อนไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประชาชนคนไทยเป็นอย่างมาก นักเรียน นิสิต นักศึกษาได้เปลี่ยนฐานะทางสังคมของตนเป็นไปในทางตรงข้าม จากเดิมซึ่งเคยเป็นผู้มีหน้าที่ไฝหาคำความรู้ ปฏิบัติตามขอบเขตและคุณค่าทางสังคมไทย ซึ่งเคยได้รับการอบรมสั่งสอนจากบิดามารดาและครูบาอาจารย์ มาเป็นผู้ที่เข้ามามีบทบาททางด้านการเมืองอย่างเต็มตัว ประพฤติตนนอกขอบเขตแนวทางที่ควร สถิติทางอาชญากรรม และความประพฤติผิดกฎหมายของนักเรียน นักศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจากบทความเรื่อง "อะไรๆ ก็ประท้วง... อะไรๆ ก็ยิง... อะไรๆ ก็เผา" ที่ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ วันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2518

²⁶พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ, ประชาภิวัฒน์:บทเรียน 25 ปี 14 ตุลา, หน้า 130.

²⁷ชัยอนันต์ สมุททานิช และคณะ, จากป่าสู่เมือง: การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของนักศึกษาไทย จากปี 2519, หน้า 99.

²⁸สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของเด็กไทย รายงานการวิจัย ฉบับที่ 22 (ม.ป.ท.:โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), หน้า คำนำ.

นับจากหลังวันมหาวิปโยคเป็นต้นมา ประชาธิปไตยก็แบ่งบานพร้อมด้วยหนังสือ ลัทธิต่างๆ... การประท้วงต่างๆ มีขึ้นเสมอเป็นรายการประจำสัปดาห์ นักเรียนยกพวกตีกัน ยิงกัน ขว้างระเบิดใส่กัน เป็นรายการประจำเดือน และมีความปั่นป่วนยุ่งเหยิงเป็นรายการประจำปี ฉะนั้นแล้วย่อมพอจะมองออกว่าความสามัคคีของชนในชาติ ตลอดจนความเป็นชาตินิยมของคนไทยลดน้อยถอยลง พร้อมกับความไม่สงบซึ่งหลับตาเรียกกันว่า "เป็นวิถีทางของประชาธิปไตย"

ประชาธิปไตยในความหมายของเด็กนักเรียน นิสิต นักศึกษา นั้นแตกต่างไปจากประชาธิปไตยที่แท้จริงและที่ควรจะเป็น กล่าวคือ ประชาธิปไตยตามความหมายของเยาวชนไทยในขณะนั้นนั้น ได้แก่ความอิสระในการแสดงความคิดเห็น ในการกระทำใดๆ ก็ตามถ้าเขารวมตัวกันเป็นหมู่รวม กฎหมู่ย่อมอยู่เหนือกฎหมาย ความรู้สึกรับผิดชอบในสังคมร่วมกันลดน้อยลง คนส่วนใหญ่ไม่ยอมรับรู้หน้าที่ของตนที่พึงมีต่อประเทศ... เยาวชนส่วนใหญ่หันไปนิยมชมชอบสิ่งชั่วร้ายเหลวไหลอันได้แก่ ยาเสพติด การทำลายสาธารณะประโยชน์ด้วยเหตุผลเพียงแต่เกิดความไม่พอใจเรื่องเล็กน้อย มั่วสุมอยู่ในสถานเริงรมย์ แหล่งการพนัน สถานโสเภณี บางกลุ่มก็เข้าร่วมเล่นการเมืองกับผู้ใหญ่ต่างๆ ที่ตนเองก็ไม่ได้มีความรู้และประสบการณ์ที่ถูกต้องในเรื่องนั้นเลย

ความระส่ำระสายในทางสังคมมีส่วนทำให้อาชญากรรมเพิ่มขึ้นในบ้านเราในช่วงปีที่แล้ว ระบบการศึกษาของประเทศปั่นป่วนจนสุดที่จะแก้ สถานศึกษาไม่ว่าในระดับใด ก็มีความปั่นป่วนราวรานไปทั้งนั้น สังคมเราทุกวันนี้เด็กก็ไม่ใช่เด็ก ผู้ใหญ่ก็ไม่ใช่ผู้ใหญ่ การรักษาวินัยก็ไม่มี มีแต่ความหลงระเหิงในสิทธิ เสรีภาพกันทุกฝ่าย ฉะนั้นการเพิ่มของอาชญากรรมจึงเป็นผลตามมา

พฤติกรรมใดๆ ก็ตามของเยาวชนไทย ไม่ว่าจะเป็ทางที่ถูกต้อง หรือผิดทำนองคลองธรรมก็ตาม ย่อมมีสาเหตุที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมนั้น สำหรับในเด็กและเยาวชนนั้น พฤติกรรมส่วนใหญ่มาจากความที่รู้ไม่จริงในเรื่องนั้นๆ สำหรับปัญหาที่เด็กนักเรียน นิสิต นักศึกษาก่อให้เกิดเป็นผลกระทบกระเทือนถึงความไม่สงบสุขของประชาชนและประเทศนั้น อาจจะเนื่องมาจากเด็กและเยาวชนเหล่านั้นไม่รู้เรื่องดีเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของตน เกี่ยวกับสภาพที่แท้จริงของบ้านเมืองตลอดจนไม่รู้และเข้าใจอย่างแท้จริงว่าประชาธิปไตยนั้นคืออะไร มีขอบเขตและครอบคลุมไปแค่ไหน..."²⁹

²⁹สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองของเด็กไทย (รายงานการวิจัย ฉบับที่ 22), หน้า 7-9.

สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นความคิดที่ว่า การมีส่วนร่วมและการแสดงบทบาททางการเมืองของนักเรียน นิสิต นักศึกษา ในบางครั้งก็มากเกินไป และเกินขอบเขตที่ควรจะเป็น

ในช่วงปี พ.ศ.2516-2519 นั้น มีการพิพาทแรงงานและการนัดหยุดงานอย่างมากมาย ปี 2516 มีการพิพาทแรงงาน 577 ครั้ง การนัดหยุดงาน 501 ครั้ง ปี 2517 มีการพิพาทแรงงาน 477 ครั้ง การนัดหยุดงาน 357 ครั้ง ปี 2518 มีการพิพาทแรงงาน 460 ครั้ง การนัดหยุดงาน 241 ครั้ง และในปี 2519 มีการพิพาทแรงงาน 340 ครั้ง การนัดหยุดงาน 133 ครั้ง³⁰ ความวุ่นวายและความรุนแรงของการเรียกร้องต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมากมายในช่วงนี้ ได้ทำให้ภาพของกระบวนการประชาธิปไตยที่มีในช่วงต้นนั้นแปรเปลี่ยนไปเป็นภาพของปัญหา และความวุ่นวาย

ความผันผวน และสับสนวุ่นวายของสถานการณ์ทางการเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศนั้น ได้เป็นเหตุให้รัฐบาลเกิดความคาดหวังและความต้องการที่จะให้เด็กของตนนั้นกระทำแต่สิ่งที่ดีและทำตัวให้ดี ซึ่งทั้งนี้อาจเป็นความคาดหวังที่รัฐบาลต้องการได้จากขบวนการ นิสิตนักศึกษา หรือกลุ่มเรียกร้องและทำการประท้วงต่างๆ ให้ปฏิบัติตัวดีและอยู่ในกฎระเบียบของ สังคมและประเทศด้วย

ดังนั้นคำขวัญวันเด็กปี 2519 จึงออกมาว่า "เด็กที่ต้องการเห็นอนาคตของชาติรุ่งเรือง จะต้องทำตัวให้ดี มีวินัยเสียแต่บัดนี้"³¹ ซึ่งก็สอดคล้องกับสถานการณ์ความวุ่นวายในช่วงเวลานี้

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2519 วันเด็กแห่งชาติ ก็ได้ถูกเปลี่ยนเป็นวันเด็กและเยาวชนแห่งชาติ³² ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้มีความต้องการและความหวังกับเด็กเพียงเท่านั้น แต่ยังได้ให้ความสำคัญกับเยาวชน ซึ่งทั้งนี้หมายถึง นิสิตและนักศึกษาที่มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นอย่างมากมายในช่วงก่อนหน้านี้ ทั้งนี้บทบาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้รัฐบาลเองก็มองว่าได้ทำให้สังคมและประเทศชาติที่กำลังประสบปัญหาที่มีอยู่มากมายนั้นแล้วยิ่งเพิ่มความยุ่งยากอีก ซึ่งรัฐบาลถือว่าเป็นปัญหาและถือว่าไม่ใช่การแสดงออกที่ดีและถูกต้องตามแนวทางของประชาธิปไตย ดังนั้นความประพฤติต่างๆ เช่น เรื่องการเดินขบวน การประท้วง การจัดอภิปรายตามที่สาธารณะหรือชุมนุมชน (ไฮด์ปาร์ค) นี้ จึงถือว่าเป็นความประพฤติที่ไม่เหมาะสม ทั้งที่ก่อนหน้านี้ก็คือภายหลังจากช่วง 14 ตุลาคม นั้นรัฐบาลยังถือว่าเป็นการแสดงออกตามแนวทางประชาธิปไตยที่ประชาชนมีสิทธิพึงกระทำได้

³⁰ กองแรงงานสัมพันธ์ กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, ตารางแสดงการพิพาทแรงงานและการนัดหยุดงาน ปี 2499-2540, อ้างจาก พิทยา ว่องกุล, ประชาภิวัตน์: บทเรียน 25 ปี 14 ตุลา, หน้า 169.

³¹ "คำขวัญวันเด็ก พ.ศ.2519," คณะกรรมการส่งเสริมศีลธรรมและจิตใจ สมาสังคมนักเรียนแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, เพื่อเด็กไทย หัวใจของชาติ, ภาคผนวก หน้า 25.

³² คณะกรรมการจัดงานวันเด็กและเยาวชนแห่งชาติ, หนังสือวันเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ปี 2519, ทางสายใหม่ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), หน้าคำนำ.

โดยทั้งนี้รัฐบาลได้มุ่งหวังให้เด็กและเยาวชนปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง แม้ว่าก่อนหน้านี้ อาจจะเดินทางผิดหรือหลงทางไปบ้าง แต่ถ้าหากมีสติก็สามารถที่จะกลับตัวได้ทันและเดินทางไปยังแนวทางที่ถูกต้องต่อไปได้ ดังที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือวันเด็กและเยาวชนประจำปี พ.ศ.2519 ว่า

"แน่นอน...เราก้าวมาแล้ว ก้าวใหม่ของเราคน สู่ทางสายใหม่ ทางแห่งความมุ่งหวัง ของตัวเราเอง โลกนี้มีทางหลายสายพาดผ่านพันกัน ยุ่งเหยิงไปสู่จุดหมายปลายทาง บ้างก็เหมือน บ้างก็แตกต่างกัน มนุษย์สร้างทางเหล่านั้นขึ้นจากความคิดและความหวังของตน แล้วก้าวสู่ทางสายนั้น บ้างก็หลงทาง บ้างก็กววนจนผิดสาย แต่หลายคนก็บรรลุจุดหมายปลายทางของตน เพราะหลายอย่างวิวัฒนาการให้เห็นในทางที่พึงปรารถนา

ทางสายใหม่ของเรา อยู่ในใจของเราเอง อยู่ในสมอง ในความคิดของคนเผ่าไทยทุกคน ทางสายที่จะนำตัวเราไปสู่ความภาคภูมิใจ คือ ทางสายที่คนไทยจะเลือกก้าวด้วยความมีเหตุผล มีวิจารณ์ญาณและด้วยความมีสติ รู้ตัวว่า เราเป็นใคร ทางสายใดเหมาะกับเรา จุดหมายปลายทางอยู่ที่ใด เราก้าวด้วยพลังศรัทธาของเราเอง หรือถลาตามเครื่องล้อที่ใครเขาพรางตา...

มีตัวอย่างเส้นทางหลายสายให้เราเห็นแล้ว โลกนี้เป็นโลกแห่งความจริง ไม่ใช่โลกเพ้อฝัน...หวังไว้ว่าข้อเขียนจากใจที่ปรารถนาดี จะเป็นเครื่องสะกิดเตือนเมื่อท่านจะเลือกทางสายใหม่ เพื่อธำรงความเป็นไทยบนผืนแผ่นดินไทย"³³

ทั้งนี้รัฐบาลอาจหมายถึงเด็กและเยาวชนที่มีปัญหาทางด้านความประพฤติเช่น เด็กที่ก่อการทะเลาะวิวาท หนีเรียน และอาจรวมไปถึงเด็กและเยาวชนที่ได้แสดงบทบาททางการเมืองในด้านต่างๆ เช่น การประท้วง เดินขบวน เป็นต้น สิ่งนี้แสดงว่ารัฐบาลได้เห็นว่าการกระทำของเด็กและเยาวชนเหล่านี้ ทำที่สุดแล้วก็ส่งผลเหมือนกันนั่นก็คือการสร้างปัญหาให้แก่รัฐบาลและประเทศชาติ ดังนั้นเพื่อความสงบสุขและความเรียบร้อยของประเทศแล้วเด็กและเยาวชนทั้งหลายควรอยู่ในระเบียบวินัยแบบแผนประเพณีของสังคมและขอบเขตของกฎหมาย

³³ คณะกรรมการจัดงานวันเด็กและเยาวชนแห่งชาติ, หนังสือวันเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ปี 2519, ทางสายใหม่, หน้า 119.

การดำเนินงานที่เกี่ยวกับเด็กในสมัยประชาธิปไตย

การดำเนินงานของรัฐบาลนี้ในสมัยประชาธิปไตยนี้ รัฐบาลได้ให้สิทธิ และเสรีภาพ แก่ประชาชน ในการแสดงความคิดเห็นต่างๆ อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นนักเรียน นิสิต หรือนักศึกษา ดังจะเห็น ได้จากการกล่าวของ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ว่า

"รัฐบาลนี้มีความมุ่งมั่นที่จะตั้งต้นระบอบประชาธิปไตย จึงได้ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน ภายในกรอบของกฎหมายและอย่างกว้างขวาง แม้แต่สื่อมวลชนเองก็จะตระหนักดีว่า รัฐบาลนั้นไม่ได้บังคับในเรื่องของการแสดงความคิดเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ประชาชนมี เสรีภาพมากขึ้น นักเรียน นิสิต นักศึกษา และกลุ่มต่างๆ สามารถเรียกร้องต่อรัฐบาลใน สิ่งที่ต้องการได้"³⁴

นอกจากการเปิดกว้างในการแสดงความคิดเห็นแล้ว รัฐบาลยังได้ให้การสนับสนุนการดำเนินงานของนักเรียน นิสิต นักศึกษา ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ ดังเช่นโครงการเผยแพร่ระบอบประชาธิปไตย แก่ราษฎรไทยของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ของกลุ่มธรรมศาสตร์เสรี กลุ่มรวมเสรี กลุ่ม จุฬาฯ เสรี ที่ได้ตั้งขึ้น³⁵ รัฐบาลเองก็ได้จัดตั้งศูนย์ส่งเสริมการเผยแพร่ประชาธิปไตย โดยมีจุดมุ่งหมาย ที่จะประสานงานและส่งเสริมการเผยแพร่ประชาธิปไตย และจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางและร่วมมือกับ สถาบันอุดมศึกษา ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา กลุ่มเผยแพร่ประชาธิปไตยต่างๆ ทั้งส่วนราชการ และ หน่วยงานของรัฐ เพื่อเผยแพร่ประชาธิปไตยทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคทั่วประเทศ เพื่อให้เข้าถึงประชาชนทุกระดับชั้นด้วยเช่นกัน³⁶ โดยทั้งนี้รัฐบาลได้จัดสรรเงิน 3 ล้านบาท และทางทบวง มหาวิทยาลัยของรัฐได้จัดสรรเงินอีก 10 ล้านบาท เพื่อเป็นงบในการส่งเสริมประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอาสาสมัครของนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ที่ออกไปเผยแพร่ประชาธิปไตยให้ แก่ประชาชน³⁷

รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ยังได้อนุมัติให้ใช้ที่ดิน บริเวณสำนักงาน ก.ต.ป. เดิมซึ่งถูกเผา ไปในระหว่างวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ให้สร้างอนุสาวรีย์วีรชน 14 ตุลา และได้ให้เงินสนับสนุนในการ สร้าง 4.1 ล้านบาท เพื่อเป็นการระลึกถึงวีรกรรมของนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนที่ร่วมใจ

³⁴ไทยรัฐ (23 พฤษภาคม 2517).

³⁵สยามรัฐ (13 พฤศจิกายน 2516).

³⁶ชาวไทย (18 มกราคม 2517).

³⁷สยามรัฐ (11 กุมภาพันธ์ 2517)

กันเรียกร้องประชาธิปไตย และเป็นตัวอย่างแก่เยาวชนของชาติในการต่อสู้กับความอยุติธรรมต่างๆ ในสังคม³⁸

ด้วยความสำคัญของการศึกษาในการเป็นรากฐานของประชาธิปไตย ดังนั้นรัฐบาลเกือบทุกชุดจึงมุ่งที่จะทำการปฏิรูปการศึกษา ดังจะเห็นได้จากนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ (ชุดที่ 2 27 พฤษภาคม 2517-14 กุมภาพันธ์ 2518) ได้แถลงไว้ว่า "... รัฐบาลนี้จะเร่งรัดการศึกษา อบรมเพื่อส่งเสริมระบบประชาธิปไตย"³⁹

โดยทั้งนี้รัฐบาลชุดของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้ทำการจัดตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาขึ้นเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2517 โดยทำหน้าที่พิจารณาเสนอแนวทางการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และลักษณะอื่นๆ ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระบบประชาธิปไตย ผลที่ติดตามมาก็คือการสัมมนา การศึกษาเพื่อมวลชน ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ในเดือนสิงหาคม 2517⁴⁰

รัฐบาลยังได้มีการจัดทำโครงการวิจัยเกี่ยวกับประสิทธิภาพของโรงเรียนประถมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านที่เกี่ยวกับความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษาของโรงเรียนประถมศึกษาเป็นพิเศษ โครงการนี้เป็นงานวิจัยร่วมระหว่างกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี⁴¹

โดยได้เห็นว่าโรงเรียนมีหน้าที่รับใช้สังคม ทั้งนี้ไม่เพียงแต่สถาบันทางการศึกษาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำหน้าที่เลือกสรรและรับรองบุคคลเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งต่างๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การได้รับการศึกษาสูงย่อมหมายถึงการมีโอกาสที่จะได้งานที่ดีกว่า มีเกียรติสูงกว่า และมีอิทธิพลทางการเมืองมากกว่าอีกด้วย โรงเรียนจึงมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดการเลือกวิถีชีวิตในอนาคตของบุคคล โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาที่มีบทบาทอย่างสำคัญในเรื่องนี้ เพราะ 3 ใน 5 ของนักเรียนที่จบชั้นประถมปีที่ 4 ได้ออกจากโรงเรียนไปโดยไม่เรียนต่อ ผลก็คือวิถีชีวิตในอนาคตของเด็กๆ เหล่านี้ได้ถูกขีดเส้นไว้เสียแล้ว ด้วยเหตุนี้โอกาสที่เขา

³⁸ชาวไทย (4 สิงหาคม 2518).

³⁹วันทนา เลิศสินไทย, "นโยบายการจัดการศึกษาและขยายการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทย พ.ศ.2503-2520," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2523), หน้า 214.

⁴⁰เสน่ห์ จามริก, การเมืองกับการศึกษาของไทย (กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2523), หน้า 5.

⁴¹กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ และสำนักงานนายกรัฐมนตรี, รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา: ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา (พระนคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2517), หน้าคำนำ.

เหล่านั้นจะประสบความสำเร็จ และสังคมเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จึงมีได้น้อย ทางออกที่ยุติธรรมมีได้ก็แต่โดยการวางแผนพัฒนาระบบโรงเรียนของชาติ เพื่อเปิดโอกาสอันเท่าเทียมกัน ให้เด็กทุกคนได้เข้าเรียนชั้นประถมปีที่ 1 และหากเด็กเหล่านั้นมีความสามารถทัดเทียมกันก็ควรจะได้มีโอกาสเรียนต่อในระดับประถมศึกษาตอนปลายโดยเสมอหน้ากัน ทั้งนี้ไม่ว่าโรงเรียนเหล่านั้นจะอยู่ ณ ที่ใด ถ้าหากว่ายังมีความไม่เสมอภาคทั้งในระดับภูมิภาคและระดับจังหวัดอยู่เช่นนี้แล้ว ก็เชื่อได้ว่าในชนบททางไกลการศึกษาย่อมได้รับความยุติธรรมอย่างที่สุด ไม่ว่าจะในด้านการงานและฐานะทางสังคม⁴²

ความเสมอภาคทางการศึกษานี้หมายถึง⁴³

1. เด็กทุกคนควรมีโอกาสที่ทัดเทียมกันในการเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาตอนต้นในโรงเรียน
2. เด็กที่มีความสามารถเท่าเทียมกันควรมีโอกาสทัดเทียมกันในการเรียนต่อชั้นประถมศึกษาตอนปลาย
3. ควรปรับปรุงโรงเรียนประถมศึกษาทั่วประเทศให้มีคุณภาพเท่าเทียมกัน

โดยในการวิจัยในครั้งนี้ได้เสนอข้อเสนอแนะแนวทางการปฏิรูปทางการศึกษา เพื่อก่อให้เกิดความเสมอภาคในการศึกษา ดังนี้คือ⁴⁴

1. ควรมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญถึงความเสมอภาคของโอกาสในการเข้าเรียนชั้นประถมศึกษา
2. หน่วยงานที่มีหน้าที่จัดการและเกี่ยวข้องกับการศึกษาดังเช่น สำนักคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ควรร่วมกันกำหนดนโยบายที่แน่ชัดเพื่อลดความเหลื่อมล้ำไม่เสมอภาคในการวางแผนต่างๆ เพื่อพัฒนาการประถมศึกษาในอนาคต และในการจัดสรรงบประมาณให้แก่จังหวัดต่างๆ นั้น ควรคำนึงถึงความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษาเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2517 คณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา ก็ได้เสนอรายงานเรื่อง การศึกษา เพื่อชีวิตและสังคม ต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อนำเสนอคณะรัฐมนตรีต่อไป โดยทั้งนี้เนื่องจากแรงกระตุ้นอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ได้ปลุกสังคมไทยให้ตื่นตัวหันมาพิจารณาความเป็นมาของสังคมมากยิ่งขึ้น

⁴²กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ และสำนักนายกรัฐมนตรี, รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา: ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา, หน้าบทนำ.

⁴³เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

⁴⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

ครั้งใดในยุคปัจจุบัน ในด้านการศึกษานั้นได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างหนาแน่นว่าการศึกษาของไทยไม่เหมาะสมกับกาลเวลาด้วยประการทั้งปวง ดังนั้นเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านี้ รัฐบาลจึงได้แถลงนโยบายต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2517 ว่า รัฐบาลนี้จะเร่งรัดจัดการศึกษาอบรมเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย จะวางรากฐานและแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูปการศึกษา ดังนั้นคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาจึงได้ทำการศึกษา ค้นคว้า และประมวลผลแนวทางการปฏิรูปการศึกษาในอนาคตไว้ ความเสมอภาคทางการศึกษาจะช่วยเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมตามระบอบประชาธิปไตย โดยอาศัยหลักการดังนี้คือ⁴⁵

1. ในการศึกษาภาคบังคับ รัฐต้องให้ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาเสมอภาคกันโดยมิยอมให้ความแตกต่างเกี่ยวกับเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ฐานะทางเศรษฐกิจ และถิ่นที่อยู่ เป็นข้อจำกัดแต่ประการใด
2. ในการศึกษาที่มีไม่ภาคบังคับ รัฐต้องให้ทุกคนมีโอกาสและมีเสรีภาพที่จะรับการศึกษาโดยเสมอภาคกัน และให้ทุนการศึกษาแก่ผู้ยากไร้
3. ในการจัดการศึกษารัฐต้องให้การสนับสนุนแก่ส่วนที่ด้อยคุณภาพ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำต่ำสูง โดยเฉพาะระหว่างสถานศึกษาในเมืองกับชนบทห่างไกล

ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามหลักการข้างต้นได้มีมาตรการต่างๆ ที่จะต้องดำเนินการ ดังนี้คือ⁴⁶

1. รัฐต้องส่งเสริมในท้องถิ่น เอกชน กลุ่มคน จัดศูนย์เด็กปฐมวัย โดยเฉพาะในชนบท แหล่งเสื่อมโทรม และชุมชนที่หนาแน่น พร้อมทั้งเร่งส่งเสริมการให้ความรู้แก่ผู้ปกครองในการอบรมเลี้ยงดูเด็กโดยอาศัยสื่อมวลชน ชุมชน และสถาบันของรัฐที่เกี่ยวข้อง
2. รัฐต้องเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับ 6 ปี ให้กว้างขวางทั่วถึง และให้เปล่าโดยเสมอภาคกัน ให้คุณภาพทัดเทียมกัน โดยอาศัยมาตรการทางการจัดสรรงบประมาณ การวางแผนระดับจังหวัด ส่วนเกณฑ์อายุที่จะบังคับให้ยึดหยุ่นให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ทั้งนี้ให้ถือว่าการจัดการศึกษาภาคบังคับเป็นภารกิจของรัฐที่จะต้องจัดให้ทั่วถึงบริบูรณ์
3. รัฐควรวางนโยบายขยายและปรับปรุงโรงเรียนมัธยมให้ได้สภาพเสมอกัน และมีคุณภาพทัดเทียมกัน โดยการวางแผนที่เหมาะสม จัดให้มีเขตโรงเรียน และกระจายครูที่มีคุณวุฒิไปยังท้องถิ่นให้เสมอกัน พร้อมทั้งส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีหลักสูตรที่เหมาะสม กับมอบอำนาจการวัดผลการศึกษาขั้นต้นไปยังสถานศึกษา นอกจากนี้รัฐควรหาทางจัดสรรงบประมาณให้เหมาะสมเป็นธรรม พร้อมทั้งต้องจัดหาทุนเล่าเรียนให้แก่ผู้ยากไร้ตามสมควร

⁴⁵คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม (กรุงเทพฯ: สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 237-238.

⁴⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 238-239.

4. นอกเหนือจากการศึกษาภาคบังคับซึ่งรัฐมีหน้าที่จัดให้ทั่วถึง ในการสนับสนุนให้บุคคลได้รับโอกาสถึงระดับใด ประเภทใด และการคัดเลือกนักเรียนนักศึกษา รัฐควรยึดหลักความสามารถ ความถนัด และความสนใจของบุคคล

นอกจากนี้รัฐบาลในชุดต่อๆ มาก็ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องความเสมอภาคทางการศึกษาของเด็กเช่นเดียวกันทั้งนี้ถือว่าเป็นสิทธิที่เด็กและประชาชนพึงจะได้รับจากรัฐบาล รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (15 กุมภาพันธ์ 2518-14 มีนาคม 2518) ได้แถลงนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐบาลไว้ว่า "... จะจัดให้บุคคลมีโอกาสเท่าเทียมกันในด้านการศึกษาอบรม..."

ส่วนนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (14 มีนาคม 2518-20 เมษายน 2519) นั้นรัฐบาลได้แถลงไว้ว่า "... จะสร้างระบบการศึกษาให้เป็นธรรมขึ้นโดยดำเนินการให้การศึกษามีพื้นฐานอยู่ที่การให้ความเสมอภาคในด้านการศึกษา และให้ความเสมอภาคในด้านโอกาสที่จะศึกษาในทุกท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน..."

ต่อมาเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้กลับเข้ามาจัดตั้งรัฐบาลอีกครั้ง (20 เมษายน 2519-25 กันยายน 2519) ได้แถลงว่า "... จะจัดให้บุคคลมีโอกาสเท่าเทียมกันในการรับการศึกษาอบรม..."⁴⁷

อย่างไรก็ดีการดำเนินงานที่เกี่ยวกับเด็กของรัฐบาลในสมัยประชาธิปไตยนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีไม่มากนัก ทั้งนี้อาจจะเนื่องด้วยเพราะรัฐบาลในช่วงนี้มีเวลาในการดำเนินงานไม่มาก มีการเปลี่ยนรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง จึงไม่มีความต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้ว่าในระยะเวลาเพียง 3 ปี นี้ มีรัฐบาลอยู่ถึง 6 ชุด⁴⁸ แต่สิ่งที่รัฐบาลทุกชุดมีความเห็นพ้องกันก็คือ การศึกษาทำให้ประชาชนมีความเสมอภาคกัน ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะจัดการศึกษาภาคบังคับให้ทุกคนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน และถือว่าการศึกษาในขั้นนี้เป็นสิทธิที่เด็กทุกคนพึงจะได้รับจากรัฐบาล

จากท่าทีและความคาดหวังของรัฐบาลในสมัยประชาธิปไตยที่มีต่อเด็กและเยาวชนนี้อาจจะกล่าวได้ว่ามีปัจจัยสำคัญมาจากกระแสความคิดในเรื่องของประชาธิปไตยที่ได้เกิดขึ้นในสังคม รวมทั้งบทบาทของนักเรียน นิสิต และนักศึกษาในการเรียกร้องประชาธิปไตยได้เป็นผลสำเร็จ กล่าวคือ ภายหลังจากเหตุการณ์นี้รัฐบาลก็ได้ให้ความสำคัญกับการแสดงบทบาทและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของเด็กนักเรียน นิสิตและนักศึกษามากขึ้นและถือเป็นวิถีทางแห่งประชาธิปไตย ทั้งยังคาดหวังให้เด็กนักเรียน นิสิตและนักศึกษาอื่นๆ ได้เห็นความสำคัญด้วย แต่อย่างไรก็ตามเมื่อบทบาททางการเมืองของนักเรียน นิสิตและนักศึกษาได้มีเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่มเรียกร้อง ประท้วง

⁴⁷วันทนา เลิศสินไทย, "นโยบายการจัดการศึกษาและขยายการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทย พ.ศ.2503-2520," หน้า 214-218.

⁴⁸ชาวนะ ไตรมาศ, ข้อมูลพื้นฐาน 66 ปีประชาธิปไตย, หน้า 16-17.

หรือเดินขบวน ฯลฯ นั้น ได้ทำให้รัฐบาลเริ่มที่จะพิจารณาบทบาทต่างๆ เหล่านั้นของนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ใหม่ ดังนั้นความคาดหวังต่อมาของรัฐบาลคือให้เด็กนักเรียน นิสิต และนักศึกษา เหล่านั้นแสดงพลังแห่งสิทธิ เสรีภาพ และประชาธิปไตยนั้นอย่างถูกต้อง หรืออยู่ในแนวทางแห่งกฎหมาย แต่ท้ายที่สุดนั้นเมื่อสถานการณ์ต่างๆ ยังคงดำเนินไปเช่นเดิมและยังมีเหตุการณ์จากภายนอกประเทศที่ถือว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐบาลและประเทศ นั่นก็คือการพ่ายแพ้ของสหรัฐฯ ในสงครามเวียดนาม และบทบาทของประเทศฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัว และการแพร่หลายของลัทธิสังคมนิยมเป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วทั้งโลกรวมทั้งประเทศไทยด้วยเช่นกัน ดังนั้นรัฐบาลจึงคาดหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะให้เด็กนักเรียน นิสิตและนักศึกษาเห็นความสำคัญในเรื่องของระเบียบวินัยอีกครั้งหนึ่ง เพราะต้องการให้นักเรียน นิสิตและนักศึกษา ลดการแสดงบทบาททางการเมืองและสังคมให้น้อยลง